

**הקדמה
למסכת אבות**

הקדמה למסכת אבות

הקדמה

ההדרכות שבמסכת אבות, אם מיישמים אותם, מביאות את האדם לשלמות גדולה והצלחה אמיתית, המביאה למעלת החסידות וממנה למדרגת רוח הקודש וממנה למעלות הנבואה. בפירושו למסכת אבות אני מסתמך על דברי חכמים במדרשים ובתלמוד, וכן על דברי הפילוסופים (שאינם יהודים) ושמע האמת ממי שאמרה.

פרק א

דע שנפש האדם היא אחת והחלוקה שמחלקים אותה הפילוסופים היא חלוקה של פעולות ולא ל איברים שונים שבנפש. תיקון המידות היא רפואת הנפש וכוחותיה. כמו שרופא חייב להכיר את מבנה גוף האדם, כך רופא הנפשות, הרוצה לעסוק בתיקון המידות, צריך לדעת את תורת הנפש. הוא צריך להתמצא בכוחות הנפש השונים, הבעיות שעוללות להיות בהן ואיך לרפא אותם.

הרמב"ם מחלק את הנפש האחדותית לחמישה תחומים על פי תחומי הפעולות השונים של הנפש:

- א. החלק הזן - האחראי על פעולות הגוף השונות.
- ב. החלק המרגיש - האחראי על קליטת החושים ועיבודם. חוש הראייה, השמיעה, הטעם, הריח, והמישוש.
- ג. החלק המדמה - האחראי על מנגנון יצירת הדימויים בנפש בערות ובחלומות השינה.
- ד. החלק המתעורר - הכוח בנפש האחראי על עיצוב הרצון המעורר את האדם לפעולה. כוח זה עושה שימוש בחושים ובאיברים הגופניים השונים של האדם ובתחושות שונות שלו כמו כעס, עזות או פחד וכו'.
- ה. החלק השכלי - בו ילמד, יקנה החוכמות וישכיל האדם. והחוכמות יכולות להיות מעשיות כלומר חכמת המקצועות השונים כמו צורפות, חקלאות או רפואה, או שעיוניות העוסקות במחקר המציאות, חכמת התורה, חכמת האלוהות. כל ארבעת כוחות הנפש הראשונים, הם כחומר לכוח השכלי שהוא הצורה, ואם לא ישכיל האדם הרי כוחות נפשו היו לכטלה.

פרק שני

המצוות והעברות קשורים לחלק המרגיש ולחלק המתעורר שבשניהם יש עניין של בחירה, ואילו בחלק הזן והמדמה אין בחירה. בחלק השכלי יש גם גורם של בחירה במצווה או בעברה המתבטא לאיזה דעות נמשכים, דעות אמיתיות או דעות שקר, אבל אין בחלק זה מעשה של מצווה או עברה.

יש שני סוגים של מעלות - מעלת המידות והמעלות השכליות. במעלות השכליות יש תחום של חכמת מחקר המציאות ולימוד החוקים שהם סיבה להתרחשות הדבר הנחקר. יש גם התחום של מחקר השאלות היותר פילוסופיות עד להשגת העניינים של מעשה המרכבה והחוכמות האלוהיות. מחקר זה דורש שקידה ועיון, אבל גם תלוי בכישרון מולד של האדם, המתבטא בתבונה ויכולת הבנה מהירה. מעלות המידות כמו יראת חטא, נדיבות, יושר, ענוה, שפלות והסתפקות במועט באות לביטוי בחלק המתעורר. בחלק הזן ובחלק המדמה של הנפש לא שייך לדבר על מעלות ופחיתות. (נראה לי שבמורה נבוכים הוא אומר שעל מנת להגיע למעלת רוח הקודש והנבואה צריך כישרון מולד בכוח המדמה).

פרק שלישי

כמו של גוף יש מצב של בריאות או חולי, כך גם לנפש האדם יש מצב של בריאות או חולי. אנשים שנפשם אינה מאוזנת ובריאה, חשוב שהיו מודעים למצבם, ורצוי שיתיעצו עם חכמים שהם רופאי נפשות. אנשים המודעים למצבם הנפשי שאינו מאוזן ובריא, ובמקום לרפא הם נמשכים אחרי התנהגויות המדרדרות את מצבם, על זה נאמר: "כי בשרירות לבי אלך למען ספות הרווה את הצמאה" (דברים, כט, יח). כלומר שהוא מתכוון לרוות כביכול את צימאונו ורק מוסיף לעצמו צימאון.

פרק רביעי

המידות הנפשיות הטובות הן מידות מאוזנות ומהם נמשכים מעשים מאוזנים. כל מידה שנמשכת לקיצוניות, אם לחיסרון ואם להגזמה, אינה טובה ומוציאה את הנפש כולה מאיזונה. הרמב"ם נותן דוגמאות למידות שונות וליציאה מאיזונם. הרבה פעמים יטעו בני אדם ויחשבו אחד מהקצוות - טוב ומעלה ממעלות הנפש. פעמים יחשבו הקצה הראשון - טוב, ויקראו המוסרים-עצמם-לסכנות, גיבורים. וכשיראו מי שהוא שאוהב להסתכן אפילו בסכנת מוות, ופעמים ינצל במקרה, יחשבו עליו שהוא גיבור. ופעמים יחשבו הקצה המוגזם שהוא טוב, ויגידו על אדם נחות שרגיל לעוני והשפלה שהוא סבלן. ועל העצל - שהוא שמח בחלקו. ועל נעדר רגש ההנאות בגלל שהוא אדיש מטבעו בתחושותיו, יגידו שהוא נזהר, כלומר ירא חטא. ועל זה המין מן הטעות יחשבו גם כן שאדם המפזר את כספו ובעל טוב לב מוגזם הוא בעל מידה טובה ופועל טוב, וזה כולו טעות. ואמנם תשובה באמת המידה וההתנהגות הממוצעת, ואל האיוון הנפשי צריך אדם שיכוון וישקול פעולותיו כולם תמיד, עד שיהיו פעולותיו מאוזנות.

ודע שאלו המעלות והחסרונות שבמידות, לא יגיעו ולא יתיישבו בנפש, אלא רק כאשר האדם חוזר עליהם פעמים רבות והן הופכות להיות דפוסי התנהגות שלו. ואם יהיו הפעולות ההן טובות, יהיה המגיע לנו מהן - מעלה. ואם יהיו רעות, יהיה המגיע לנו מהן - פחיתות. ומפני שאין אדם בטבעו בתחילת ענינו בעל מעלה, ולא בעל חסרון, (כמו שנבאר בפרק השמיני), הוא מתרגל בלא ספק לפעולות מסוימות מקטנותו, נוצרים אצלו דפוסי התנהגות המושפעים ממנהג קרוביו ואנשי ארצו. ואפשר שיהיו הפעולות ההן ממוצעות, ואפשר

שיהיו מידותיו מוגזמות לאחת מהקצוות, כפי שספרנו, ותהיה נפשו חולה. במקרים אלו, ראוי שילך האדם ברפואת נפשו כדרך רפואות הגופות. כאשר הגוף, יצא מאיזונו ויחלה, נראה אל איזה צד נטה ויצא, ונעמוד כנגדו בהפכו, עד שישוב אל האיזון הבריא. כשיתאזן המצב ויחזור לכריאותו, נסלק ידינו מן ההפוך ונשוב לעשות לו מה שיעמידהו על איזונו. כך גם נעשה בטיפול במידות, ביציאת הנפש מאיזונה. והמשל בו: כשנראה אדם שהייתה לו תכונה בנפשו שאינה מאפשרת לו ליהנות בחייו בגלל קמצנותו הרבה - וזו פחיתות בנפש, כאשר נרצה לרפא החולי הזה, נייעץ לו להתגלגל בתחילה לפזר כספו, ויכפול מעשה הפיזור פעמים רבות, עד שתסור מנפשו התכונה המחייבת קמצנות. אחרי זמן מה, כאשר יהיה קרוב להגיע אל תכונת הפיזור, אז נסלק את פעולות הפיזור, ונדרוך אותו להתמיד עם פעולות הנדיבות שהיא המידה המאוזנת בנושא זה.

כשנראהו רגיל לפזר ממונו וקנייניו- נדרכהו לעשות פעולות הנוטות לקמצנות. אבל לא יחזור על פעולת הקמצנות פעמים רבות, כפי שחזר פעמים רבות על פעולת הפזרנות לרפא את קמצנותו. ששוב האדם מן הפיזור לנדיבות - יותר קל, מאשר לשוב מן הקמצנות לנדיבות.

בצורה דומה, נדריך אדם רך הלבב, לא לפחד ולא להימנע ממצבי סכנה, יותר מאשר נחייב אדם המוסר עצמו לסכנות, לנטות לרכות הלבב. זהו סדר רפואת המידות, וזכרהו. בגלל עיקרון זה, היו החסידים נוטים מעט מהמידה הממוצעת, לכיוון הנגדי מההתנהגות החריגה שיותר קל ליפול אליה, כדי לשמור את נפשם מאוזנת. למשל הם היו נוטים מן הזהירות - לצד העדר הרגש ההנאה מעט. ומן הגבורה - לצד מסירות נפש בסכנות מעט. ומטוב הלבב - לצד יתרון טוב הלבב מעט. ומן הענווה - לצד שפלות הרוח מעט, וכן בשאר העניינים. ואל זה העניין רמזו באמרם: "לפנים משורת הדין".

אבל מה שעשו חלק מהחסידים לעיתים, במקומות ספורים, לנטות בהגזמה אל הקצה האחד: כמו למשל צומות, וקום בלילות, והימנעות מאכילת בשר ושתית יין, והרחקת הנשים, ולבוש הצמר והשיער, וההתבודדות בהרים, ובמדברות - הם לא עשו דבר מזה אלא רק על דרך רפואת נפשם, כמו שהזכרנו, ולעיתים גם בגלל רשעות אנשי המדינה. היו כסילים שהושפעו מאותם חסידים וחשבו שאלו דרכים טובות שהתורה מכוונת אליהם, וראויים כולם לנהוג כך. מחשבתם הייתה כאילו האלוהים שונא את הפעולות הגשמיות ולכן מי שחפץ להתקרב אליו, צריך להתרחק מפעולות שיש בהן הנאה גשמית. זוהי מחשבה טיפשית שאפשר להשוותה לכסיל שכשיראה חולה לוקח תרופות המועילות למחלתו, יחליט גם הוא לקחתם, למרות שאינו חולה.

וזאת התורה התמימה המשלמת אותנו כמו שהעיד עליה יודעה: "תורת ד' תמימה משיבת נפש, עדות ד' נאמנה מחכימת פתי" תהילים יט, ח - ולא זכרה דבר מכוון מוטעה זה. ואמנם כיוונה שהאדם יהיה טבעי והולך בדרך האמצעי: יאוכל מה שיש לו לאכול - בשווי, וישתה מה שיש לו לשתות - בשווי, ויבעל מה שמותר לו לבעול - בשווי, וישכון במדינות ביושר ובאמונה. לא שישכון במדבריות ובהרים, ולא שילבש הצמר והשיער, ולא שיענה גופו. והזהירה מזה, לפי מה שבא בקבלה. נאמר בנזיר: "וכפר עליו מאשר חטא על הנפש" במדבר ו, י. ואמרו רבותינו ז"ל: "וכי על איזה נפש חטא זה? - אלא על שצער

עצמו מן היין. והלא דברים קל וחומר: מה זה שצער עצמו מן היין - צריך כפרה, המצער עצמו מכל דבר ודבר על אחת כמה וכמה" תענית יא, א.

מצוות התורה כבר מכוונות את האדם לעבר האיזון הנפשי, ומרגילות את האדם שמקיים את הלכותיה, לנטות קמעה בכל מידה ומידה לצד שיטיב עם השמירה על האיזון הנפשי (הרמב"ם מביא דוגמאות להלכות שונות להמחיש עיקרון זה).

אדם ההולך בדרך השם וחפץ בשלמות, צריך שיזכור מידותיו תמיד, וישקול פעולותיו, ויבחן תכונות נפשו יום יום. וכל מה שיראה נפשו נוטה לצד קצה מן הקצוות, ימהר לעסוק ברפואתה של אותה המידה, ולא יניח התכונה הרעה להתחזק ולהיות לדפוס קבוע, כמו שזכרנו. וכן ישים לנגד עיניו המידות הפחותות אשר לו, וישתדל לרפואתם תמיד, כמו שזכרנו - שאי אפשר לאדם מבילתי חסרון.

כשיהיה האדם שוקל פעולותיו תמיד ומכוון אל אמצעותם, יהיה במדרגה עליונה ממדרגת בני אדם, ובוה יתקרב אל השם יתברך וישיג אל טובו - וזה הדרך השלם שבדרכי העבודה. וכבר זכרו החכמים, זיכרוןם לברכה, זה העניין וכתבו עליו ואמרו: כל השם אורחותיו (דרכי התנהגותו) ומשגיח בהם - זוכה ורואה בישועתו של הקדוש ברוך הוא, שנאמר: "ושם דרך, אראנו בישע אלהים" תהילים נ, כג. אל תקרי "ושם", אלא "ושם" מלשון שומא כלומר בדיקה, הערכה, וחישוב כלומר הבחינה, איפה כל מידה אצלו ביחס לקו האמצע. זה העניין אשר פרשנו בוה הפרק כולו בשוה, וזהו שיעור מה שראינוהו שצריך בוה העניין.

פרק המישי

צריך אדם שישעבד כוחות נפשו כולם לפי הדעת, כפי מה שהקדמנו בפרק שלפני זה. וישים לנגד עיניו תמיד תכלית אחת, והיא: השגת השם יתברך, כפי יכולת האדם לדעת אותה. וישים פעולותיו כולן, תנועותיו ומנוחותיו וכל דבריו מביאים לזו התכלית, עד שלא יהיה בפעולותיו דבר מפעולות ההבל, ר"ל פעולה שלא יביא אל זאת התכלית. והמשל בו: שישים הכוונה באכילתו ובשתייתו, ומשגלו, ושנתו ויקיצתו, ותנועתו ומנוחתו - בבריאות גופו לבד. והכוונה בבריאות גופו - שתמצא הנפש כלים בריאים ושלמים לקנות החכמות ולקנות מעלות המידות ומעלות השכליות עד שיגיע לתכלית ההיא.

ואפשר שתהיה הנהגת האדם כולה רק לפי המועיל, כמו שזכרנו, אלא שישים התכלית: בריאות גופו ושלמותו מהחוליים לבד, ודרך זו אינה נכונה ואינה דרך החסידות. כי כמו שבחר אדם זה הנאת הבריאות, יבחר אדם אחר הנאת המאכל, או הנאת המשגל - וכולם אין תכלית אמיתית לפעולותיהם. אבל הנכון הוא שישים תכלית כל מה שיתעסק בו בבריאות גופו, והמשך מציאותו על השלמות, כדי שיישארו כלי כוחות נפשו - אשר הם אברי הגוף - שלמים. ותתעסק נפשו מבלי מונע במעלות המידות ובמעלות השכליות.

ודע, שזאת המדרגה היא מדרגה עליונה מאד וחמורה, לא ישיגה אלא מועטים מאוד ואחר הרגל גדול. וכשיזדמן מציאות האדם שהצליח בכך - איני אומר שהוא למטה מן הנביאים. ר"ל: שישמש כוחות נפשו כולם וישים תכליתם - ידיעת השם יתברך לבד. ולא יעשה מעשה קטן או גדול, ולא ידבר דבר - אלא שהפועל הוא, או הדבר הוא מביא למעלה, או למה שמביא אל מעלה. והוא יחשוב ויסתכל בכל פועל ותנועה ויראה אם יביא

אל התכלית ההיא או לא יביא - ואז יעשהו. וזהו אשר בקש מאתנו השם יתברך שנכון אליו, באמרו: "ואהבת את ד' אלהיך בכל לבבך ובכל נפשך ובכל מאודך" דברים ו, ה. ר"ל: ככל חלקי נפשך - שתעשה תכלית כל חלק ממנה תכלית אחת והיא: לאהבת השם יתברך.

פרק שישי

אמרו הפילוסופים: שהמושל בנפשו הוא אדם שעושה המעשים הטובים והחשובים, אבל הוא עושה אותם והוא מתאוה אל הפעולות הרעות ונכסף אליהן וכובש את יצרו. כלומר למרות שהוא נמשך מתאוה ונכסף אל התאוות והמעשים הרעים, הוא נמנע מהם בכוח רצונו המונהג על ידי ערכיו. אבל החסיד - הוא אדם שנמשך בפעולתו אחר מה שתעירנה תאוות ותכונות; ויעשה הטובות - כי הוא מתאוה ונכסף אליהן, ולא כי הוא מתאוה לרע אבל מושל בנפשו. ובהסכמה מן הפילוסופים: שהחסיד יותר חשוב ויותר שלם מן המושל בנפשו. אבל אמרו: שהמושל בנפשו כחסיד בעניינים רבים; ומעלתו למטה ממנו בהכרח, להיותו מתאוה לפועל הרע - אע"פ שאינו עושה אותו - מפני שתשוקתו לרע היא תכונה רעה בנפשו.

אבל מצאנו בדברי חכמים כוון אחר שניתן להבין ממנו שהמושל בנפשו גדול ממה שהגדרנו כצדיק. הם אמרו ש"כול הגדול מחברו, יצרו גדול ממנו" (אבות, ב, כ'ג), ואמרו "רבן שמעון בן גמליאל אומר: לא יומר אדם אי אפשי לאכול בשר בחלב; אי אפשי ללבוש שעטנז; אי אפשי לבוא על הערוה, אלא: אפשי, ומה אעשה אבי בשמיים גזר עלי". כלומר שניתן להבין שמה שהתורה מכוונת אליו הוא, שאדם לא יתכחש לתאוותיו, אבל יפתח כוח רצון שיאפשר לו למשול ביצרו.

נראה שיש סתירה בין דברי הפילוסופים לדברי החכמים, ואין העניין כך, אלא שניהם אמת, כי כל אחד מתייחס לתחום אחר. דברי הפילוסופים מתייחסים למצוות שעוסקות בערכים המקובלים על רוב האנושות המכוננות מצוות שכליות (הרמב"ם לא אוהב ביטוי זה ואומר שזה חולי בהשפעת המדברים המוסלמיים). אלו ערכים כמו איסורי שפיכת דם, גנבה, שקר ואונאה, וכן ביזוי הורים וכו'. לגבי עניינים אלו, מי שבסתר ליבו מתאוה אליהם, אבל מתאפק ומושל ביצרו, זו נחיתות.

דברי חכמים לעומת זה עוסקים במצוות שמעיות, שוללי נכתבו בתורה לא היינו חושבים עליהם, כי אינם מתייחסים לדברים הנחשבים בעיני כולם לרעים. בציטוט מדברי רבן שמעון בן גמליאל מוזכרים רק מצוות כאלה - בשר וחלב, שעטנז, ואיסורי ערוה שרובם לא היו מובנים וברורים בזמנים הקדומים (נראה לי חוץ מאשת איש). לגבי עניינים אלו, שטבע האדם הכריא, הלא תורני עלול להתאוות אליהם, אמרו חכמים שהמושל בייצרו גדול מזה שאינו מתאוה כלל (דבר שאולי עלול לרמוז אצלו על קושי נפשי). הסתכלות זו על הסתירה כביכול שהבאנו היא חידוש נפלא.

פרק שביעי

אדם השואף ללכת בדרך השם לעבר מעלות הנבואה, חייב לעסוק בפיתוח מעלותיו השכליות ותיקון מידותיו להשגת הנפש המאוזנת. כול פחיתות במעלותיו השכליות

ובמעלת המידות שלו, הם מסכים מפריעים בקשר עם האלוהים יתברך. רק מי שהיו לו כל המעלות השכליות, וקנה דעות והשגות אמתיות, ורוב מעלות המידות העיקריות והחשובות, זכה להגיע למעלות הנבואה. אין מתנאי הנבואה שיהיה האדם מתוקן לגמרי ככל מידותיו, ומצאנו כמה נביאים, שהתנ"ך ציין פחיתות כאחת ממידותיהם (הרמב"ם מזכיר למשל דוד, שלמה, ואליהו, וגם את יעקב שחשש מעשו). למרות היותם נביאים, עדיין מידות אלו שלא היו מתוקנות אצלם, היו מחיצות בינם לבין האלוה יתברך. גם מצבי רוח שליליים מפריעים לנבואה, ואלישע למשל, שכעס על יהורם בן אחאב, היה צריך מנגן כדי לשכך כעסו ולהתנבא. גם יעקב סרה נבואתו ממנו כי היה שקוע באבלו על יוסף. משה רבנו היה כליל השלמות, אבל עדיין נשארה אצלו מחיצה אחת שאי אפשר להסיר אותה – היותו בעל שכל אנושי גשמי. הוא נענה בשלילה על מה שביקש ראיית פני האל, אבל זכה להשגה שאף אחד אחר לא זכה לה – לראיית אחרים – הבנת כל סודות הבריאה ופעולת האלוה במציאות. גם על חכמים שהיו מתוקנים במידותיהם ובשכלם, נאמר שהיו ראויים ששכינה תשרה עליהם. הוא אומר שירחיב את הדיבור בנושאים אלו בספר הנבואה שהוא מתכנן לכתוב.

פרק שמיני

למרות התכונות המולדות של האדם הכוללות כישרונות או מגבלות כאלה או אחרות, כל אדם יכול להתחנך ולהשתפר אם יתפוז בכך. מה שחכמי האסטרולוגיה שבגויים אומרים שגורל האדם מוכתב מראש בלידתו הוא שקר. יסוד התורה שאדם יש לו בחירה חופשית. וגם אם יש לו תכונות מולדות שמקשות עליו בהתנהגותו הרי הוא בבחירתו יכול להשתפר, ובטח שיכול החליט לעשות את הטוב או את הרע. עניין זה של הבחירה החופשית של האדם, הוא יסוד לשכר ועונש בהשגחה האלוהית.

אבל מה שאמרו חכמים: "הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים", הוא נכון ומכוון למה שזכרנו. אולם הרבה טועים וחושבים על כמה ממעשי האדם התלויים בבחירתו, שהם הכרחיים לו. הם חושבים בטעות שזיווג אדם לפלוגנית, או זה שהגיע ממון רב לפלוני, הוא בהחלט אלוהית לבד ואינו תלוי בבחירת האדם. אם למשל אדם גנב ממון של מישוהו, או בגד בו, או שיקר לו כדי לקחת כספו, אם אמרנו שהאלוהים גזר על זה, הרי שגזר על העבירה? ואין הדבר כן, אלא שכל מעשי האדם מסורים לבחירתו. כבר בררנו בפרק השני שמצוות העשה והלא תעשה שצוותה התורה, אינם אלא במעשים שיש לאדם בהם בחירה לעשותם או שלא לעשותם. תחום זה של הבחירה לעשות את הטוב שצווה האלוהים, תלוי ביראת השמים. ובחלק זה שבנפש מקומה של יראת שמים, ואינה בידי שמים, כי אם מסורה לבחירת האדם, כמו שבארנו.

ומה שאמרו: "הכל בידי שמים" – לא אמרו זה אלא רק על הדברים הטבעיים, שאין לאדם בחירה בהם, כגון שיהיה ארוך או קצר; או ירידת הגשמים או עצירתם, או קלקול האוויר או צחחותו, וכיוצא בזה מכל מה שבעולם. אך לא על תנועות האדם ומנוחותיו. אמנם המאמר המפורסם בין הבריות – ואפשר למצוא מאמרים לכך בשיחת החכמים וכתוב בספרים – שקימת האדם וישיבתו וכל תנועותיו הן בחפץ השם יתברך ורצונו,

הוא מאמר נכון רק מצד ידוע, וזה כמי שהשליך אבן באוויר וירדה למטה. אם אמרנו בה: "שבחפץ האלוהים ירדה למטה", הרי זה מאמר נכון, כי האלוהים ברא את המציאות שתנהג על פי חוקים קבועים. על האופן הזה יאמר באדם כשקם וישב: "בחפץ אלוהים קם וישב". רצוני לומר, שהאלוהים חקק כטבע האדם, שיקום וישב בכחירתו. לא שהוא הפץ עתה בקומו, שיקום או שלא יקום: כשם שאינו הפץ עתה בנפילת האבן המסוימת הזאת, שתיפול או שלא תיפול. כללו של דבר שתאמין: שכשם שחפץ האלוהים שיהיה האדם זקוף הקומה, רחב החזה, בעל אצבעות - כך חפץ שיהא מתנועע ונח מעצמו, ויעשה מעשים בכחירתו החופשית, אין כופה אותו בהם ולא מעכב בידו, כמו שהתבאר בתורת האמת.

ואחר שהתחייב זה במציאות האדם, רצוני לומר: שיעשה בכחירתו מעשי הטוב והרע לכשיחפץ; התחייב שצריך להנכו וללמדו את דרכי הטוב, ושצריך לצוות ולהזהיר אותו, וכן שיענש ויקבל שכר על פי ההשגחה העליונה. והיה כל זה כיושר. וראוי לאדם שירגיל עצמו במעשים הטובים עד שיגיעו לו המעלות. ויתרחק מן המעשים הרעים עד שיסורו ממנו הפחיתויות שהיו בו. ואל יאמר שכבר הגיע למצב, שאי אפשר לשנותו, הואיל וכל מצב אפשר לשנותו מן הטוב אל הרע ומן הרע אל הטוב, והוא הבוחר בכך.

ישנם בתורה נבואות האומרות שעם כלשהו ינהג ברשעות או שעם ישראל יחטא בעתיד. ניתן להבין מכך בטעות שכאשר תתגשם הנבואה, כאילו נגזר על אנשי ציבור כלשהו להיות רשעים וחוטאים. ואמרו: "ראה, הרי גזר על המצריים שיחמסו זרע אברהם, ולמה נפרע מהם והעניש אותם? הלא בהכרח באין ברירה השתעבדו בהם, כמו שגזר האלוהים שיהיה?" והתשובה לאלו: הא למה זה דומה, כאילו אמר, יתברך, שהנולדים בעתיד יהיו בהם אנשים חלקם צדיקים וחלקם רשעים. וזה נכון, אבל לא התחייב ממאמר זה שפלוגי הרשע חייב שיהיה רשע, ולא חייב שפלוגי הצדיק חייב להיות צדיק. אבל כל מי שהיה בהם רשע, הרי בכחירתו היה. ואילו חפץ שיהיה צדיק, הרשות בידו ואין מונע לו. וכן כל צדיק, אילו חפץ - היה רשע ולא היה מעכב בידו. כי הדיבור הנבואי לא התייחס לאדם מסוים פלוגי עד שיאמר: "כבר נגזר עלי!" ואמנם התייחסה הנבואה אל הכלל, ונשאר כל איש בכחירתו, ויהיה רשע או צדיק, וחוטא או מציית למצוות התורה, אך ורק בכחירתו החופשית. וכך כל אחד ואחד מן המצרים אשר הרשיעו, התאכזרו והרגו וחמסו את ישראל, הכול בכחירתם החופשית של אותם רשעים. אילו חפץ מצרי כלשהו, שלא להיות רע ואכזר, הרי הייתה הרשות בידו, שכן האלוהים לא גזר עליו, על היחיד להיות רשע.

עניין ביטול הבחירה החופשית של פרעה הרשע מלך מצרים, כפי שכתוב שהאלוהים הקשה את ליבו שלא ישלח לחופשי את בני ישראל, הינו קושיה על מה שהוזכר בפסקה הקודמת. יש להבין שפרעה וסיעתו בחרו להנהיג את עושי דברם, בדרך של רשע ואכזריות רבה כלפי בני ישראל. מלבד הפיכת עם ישראל לעבדים מנוצלים, הרגו המצריים באכזריות את התינוקות הזכרים. (עם שמצריים הייתה חיבת לו טובה רבה, שבזכות יוסף ניצלה מצריים ממיתה ברעב הכבד, וכן עם שתרם הרבה לשגשוג מצרים בדור הקודם לשעבוד). על בחירתם החופשית ברע החמור, הם נענשו בכך שהאלוהים שלל מהם את אפשרות התשובה, בשביל להאריך את עונשם. אילו רצה האלוהים רק להוציא את ישראל ממצרים

היה יכול פשוט לחסל את הנהגת מצריים כבר בתחילה, אבל כאמור רצה לעונשם (וגם למוטט את תרבותם האלילית).

עונש זה של ביטול אפשרות התשובה הוא עונש כבד ויוצא דופן, שכן הוא ביטול הבחירה החופשית שנוצלה לא כראוי באופן חמור, ביטול הבחירה שהיא מרכיב עיקרי במהות האנושית.

על פי רוב האלוהים יתברך מעניש את האדם על פי חכמתו ויושרו שאינו מושגת לנו, לפעמים בעולם הזה - בגוף או בממון, ולפעמים בעולם הבא. במקרה של פרעה היה חשוב לתורה לספר על אפשרות העונש החמור של ביטול המרכיב האנושי של בחירה חופשית המתבטאת באפשרות התשובה.

גם ישעיהו הנביא אומר על הרשעים מבני ישראל, שהוא יתברך מעניש לפעמים כמה מן הממרים כזה שמונע מהם את התשובה, ואינו נותן להם לבחור בה, כמו שאמר: "השמן לב העם הזה ואזניו הכבד ועיניו השע" ישעיהו ו, י - וזה מקרא מפורש, שאינו צריך ביאור. ולא עוד אלא שהוא מפתח למנועולים רבים.

בכל מקרה חשוב להדגיש את העיקרון הכללי שאדם בבחירתו החופשית ילך בדרך התורה או בבחירתו יהיה עבריין וייטה לדרך הרע. וכן בידי כל אחד לשקוד על קניית מעלות המידות או לנטות אל פחיתות המידות. על כן צריך האדם לעורר את ליבו לקנות את מעלות המידות כי רק הוא זה שיכול לעוררה, ועל זה אמרו חכמנו ז"ל "אם אין אני לי, מי לי".

צריך עוד לדון בעניין הקשור לבירור עיקרון הבחירה החופשית, והוא מה שמוסכם שהאלוהים יתברך יודע את העתיד. אפשר לטעון שאם האלוהים יודע אם אדם כלשהו יהיה צדיק או רשע אזי הדבר סותר את הבחירה החופשית. אבל צריך להבין שהאלוהים בייחודו המחלט הוא וידיעתו אחד. כלומר שידיעת האלוהים את המציאות אינה דומה לרכישת הידיעות של האדם, ידיעות המצטברות אצלו לאורך הזמן. האדם וידיעותיו המצטברות הנאספות לו מעדות החושים אינה ישות אחת שלמה ובלתי ניתנת לחלוקה. לא כך האלוהים, שהוא וידיעותיו ישות אחת, ואין בו שום ממד זמני משתנה, ואין ההשגה האנושית יכולה להבין מציאות שכזו. לכן אי אפשר לגזור מהידיעה האלוהית שהיא מעל הזמן, ואין לה שום דמיון לידיעה האנושית המצטברת פרט אחר פרט, לשאלת הבחירה החופשית של האדם. היוצא מכל מה שאמרנו, שמעשי האדם מסורים לו. וברשותו להיות צדיק או רשע, ואין האלוהים כופה אותו באחד משני המצבים. לפיכך צריך האדם חינוך, לימוד, ומצוות, וגם את הגמול והעונש. ואין קשיים בכל זה. אמנם תיאור ידיעתו יתברך והשגתו את כל הדברים, הרי הוא למעלה משכלנו.

וזה כל מה שכיוונו להגיע אליו בשער הזה. וכבר הגיעה השעה שאפסיק הדברים כאן, ואתחיל בפירוש מסכת אבות, אשר הקדמנו לה פרקים אלו.

